

שבילי נהר דעה

אבי כ"ץ

לעיני אחי מיקי כ"ץ ז"ל שנהרג באסון המסוקים
בשאר ישוב כ"ח שבט התשנ"ז תנצב"ה

ארעיות וקביעות בסוכה

ראשי פרקים:

- א. המילים "סוכה" ו"ישיבה" בתנ"ך
- ב. ארעיות הסוכה וקביעות הישיבה - בתורה שבצי"פ
- ג. הגדרת ה"חפצא" של הסוכה
- ד. הגדרת ה"גברא" של הסוכה
- ה. סוגי קביעות שונים בסוכה
- ו. דעת המרדכי לגבי סוכה שא"א לישון בה
- ז. ה"חפצא" וה"גברא" בפרקים א-ב במסכת סוכה

המילים "סוכה" ו"ישיבה" בתנ"ך

הפסוקים המתייחסים למצוות הסוכה מובאים בספר ויקרא (כג, מב-מג). וכך נאמר שם: **"בסכת תשבו** שבעת ימים, כל האזרח בישראל **ישבו בסכת** למען ידעו דרתיכם כי **בסכות הושבתי את בני ישראל** בהוציאי אותם מארץ מצרים...". הפסוקים חוזרים שלוש פעמים על הביטוי "בסכת תשבו" בהטיות שונות. נגדיר את שני הביטויים:

- א. "בסכת" - ההגדרה של הבניין עליו מדבר הפסוק.
- ב. "תשבו" - הציווי לשבת בסוכה.

התורה קוראת לדירת העראי אותה נדרשים אנו לבנות בשם "סוכה". הסוכה היא בדרך כלל מבנה שעושים רועי צאן לסכך מפני השמש (וכן מורה שורש המילה סוכה שהוא: ס.כ.כ.). וכן אומרת הגמרא במסכת סוכה (ח:): "אמר רב חסדא: והוא שעשאה (את הסוכה) לצל (ואז היא כשרה)". מסביר רש"י (בד"ה אמר): "ולצל הוא דמיקריא סוכה, שסוככת מן החורב". א"כ הסוכה היא מבנה ארעי שעשוי לשם צל. נביא כמה מקורות בתנ"ך, שמוכיחים שסוכה היא מבנה עראי¹:
בספר בראשית (לג, יז) נאמר על יעקב בחזרתו מבית לבן הארמי ש"למקנהו עשה סכת". א"כ סוכה היא מבנה עראי של רועים בהיותם עם צאנם.
בספר יונה (ד, ה) נאמר על יונה שהוא עשה "לו שם סוכה, וישב תחתיה בצל, עד אשר יראה מה יהיה בעיר". הסוכה היא גם כאן מבנה עראי, עד שליונה יתברר המצב בנינוה.

¹ הקשה חברי רועי כהן מהפסוק "כי יצפנני בסכה" (תהלים כז, ה), שמפרש רש"י שם שבמלה "סכה" דוד המלך מתכוון לבית המקדש, א"כ המלה "סכה" יכולה, לכאורה, להתפרש גם כבית קבע - ביהמ"ק.

הסבר הדבר הוא שפירוש המלה "סכה" בפסוק הוא צלו של ה', ז"א מקום שה' סוכך עליו. לכן פירש"י על דרך ההשאלה ש"סכה" הוא ביהמ"ק, כי ביהמ"ק הוא מקום שתחת צלו ושכינתו של ה'.

בספר מלכים א' (כ, יב) נאמר על בן הדד ש"הוא שותה, הוא והמלכים בסכות". א"כ הסוכה הייתה מקום מושבו הזמני של בן הדד בעת שהתכוון למלחמה עם אתאב.

המילה המגדירה את אופן קיום המצווה היא "תשבו". מילה זו דווקא מורה על התיישבות של קבע². הירושלמי (פ"א ה"י) מוכיח ששישיבה היא ביטוי למגורי קבע מהפסוק "וירישתם אותה וישבתם בה", וז"ל: "כתוב בסכת תשבו - ואין תשבו אלא תדורו, כמה דאת אמר (כמו שנאמר) "וירישתם אותה וישבתם בה". בספר ירמיהו (מב, י) אומר הנביא לשארית העם ששרד בארץ אחרי החורבן: "אם שוב תשבו בארץ הזאת, ובניתי אתכם ולא אהרס". משמע שהשורש י.ש.ב. מורה על התיישבות קבע ולא על ארעיות.

בספר יחזקאל (לז, כה) באחת מהנבואות על הגאולה וקיבוץ הגלויות אומר הנביא: "וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב, אשר ישבו בה אבותיכם, וישבו עליה המה ובניהם עד עולם". גם מהפסוק הזה משמע ששישיבה מורה על קביעות בקרקע.

עולה מדברינו שהמילה "סכת" שבפסוק מורה על ארעיות, ומאידך, המילה "תשבו" מורה על קביעות. ננסה לברר איך שני הדגשים המנוגדים הללו מתחברים יחד במצות הסוכה.

ארעיות הסוכה וקביעות הישיבה - בתורה שבע"פ

במסכת סוכה (פ"א מ"א) נאמר: "סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה - פסולה, ורבי יהודה מכשיר".

רבא, שלדעת רוב הפוסקים הלכה כמותו, מסביר דין זה: "מהכא בסכת תשבו שבעת ימים אמרה תורה - כל שבעת הימים צא מדירת קבע, ושב בדירת עראי. עד עשרים אמה אדם עושה דירתו דירת עראי (ויכול לבנות את סוכתו במחיצות קלות), למעלה מעשרים אמה אין אדם עושה דירתו דירת עראי אלא קבע".

לדעת תנא קמא הסוכה צריכה להיות ארעית. כך גם כותב רש"י (בד"ה שבעת ימים): "סוכה של שבעה ותו לא, דהיינו עראי, ודיה במחיצות קלות". גם הר"י (ב. כותב ש"קיימא לן סוכה דירת עראי בעינן".

בפ"ב (מ"ט) נאמר: "כל שבעת הימים אדם עושה סוכתו קבע וביתו עראי". ומבארת הברייתא (כח:): את ישומו של הדין: "ת"ר תשבו - כעין תדורו. מכאן אמרו: כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי...". כך גם נפסק להלכה ברמב"ם (סוכה פ"ו ה"ה): "כל שבעת הימים עושה אדם את ביתו עראי, ואת סוכתו קבע".

שני העקרונות הללו, המרכיבים את מצות הסוכה, שהם לכאורה מנוגדים: הארעיות והקביעות, נמצאים יחדיו במצות הסוכה גם במשנה ובפוסקים.

² באופן עקרוני אולי היה אפשר לפרש את המילה "תשבו", שבפסוק כפועל בלבד, ולא להוסיף למילה משמעות של תאור של אופן הישיבה, אך הגמרא למדה מהמילה "תשבו", שהישיבה צריכה להיות ישיבה של קבע.

הגדרת ה"חפצא" של הסוכה

כעת נבחר בצורה ברורה יותר על מה מוסבת הארעיות של הסוכה, ונוכיח את הדברים.

הארעיות מתייחסת לסכך ולדפנות, שהם ה"חפצא" של הסוכה, שמטרתם לתחום את האדם שיושב בסוכה מסביבתו החיצונית, להצל על היושב בסוכה מפני השמש, ולהגן על היושב בה מפני רוח מצויה שנושבת בחוץ.

תחום הארעיות של ה"חפצא" מבואר במשנה (פ"א מ"א). שם נאמר: "סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה, ורבי יהודה מכשיר".

רבא מסביר (ב.) את טעמה של הגבלת גובה הסוכה לעשרים אמה לדעת תנא קמא, בכך שהסוכה צריכה להיות ארעית, ואם היא תהיה גבוהה מעשרים אמה נזדקק לדפנות קבע.

אביי מקשה על רבא, שמדבריו משמע שאפשר לבנות סוכה אפילו מברזל כל עוד שהיא תהיה נמוכה מעשרים אמה. אבל סוכה מברזל אפילו אם היא תהיה נמוכה מצד החוץ היא תהיה סוכת קבע, והרי רבא אמר שהסוכה צריכה להיות עראי? עונה רבא, שאין אנו צריכים לעשות סוכה שתהיה ארעית בפעל, אלא צריך שיהיה אפשרות לבנות את הסוכה בצורה ארעית, ולכן כל עוד שהסוכה נמוכה מעשרים אמה היא כשרה, כי אפשר לבנותה בצורה ארעית (למרות שבפעל היא עשויה מברזל).

וקשה, הרי רבא אמר שהסוכה צריכה להיות ארעית, וכיצד רבא אומר עכשיו שצריך רק שיהיה אפשרות לבניית הסוכה באופן ארעי, והרי אלו שני דברים שונים לחלוטין?

הדברים קשים עוד יותר לדעת רבי יהודה שהבאנו במשנה לעיל. הרי הוכחנו שפרוש המילה סוכה הוא - בית ארעי, ויוצא שלדעת רבי יהודה הסוכה היא "דירת קבע" (כי הרי אין לגובה הסוכה הגבלה). האם נאמר שרבי יהודה לא ידע שבתנ"ך סוכה היא בית ארעי?

אלא שבפסוקים המדברים על חג הסוכות בספר דברים (טז, יג) מופיע גם תאור הזמן שלצורכו בניה הסוכה - "שבעת ימים", בפסוק: "חג הסוכת תעשה לך שבעת ימים". ובספר ויקרא מופיע אותו תאור זמן בפסוק: "בסכת תשבו שבעת ימים". ומהביטוי "שבעת ימים" למדו רבא ורבי יהודה, שהסוכה לא צריכה להיות עראי ממש, אלא או רק עם אפשרות להיות ארעית, או שאפשר להרחיב את תחום הכשרות של ה"חפצא" שיהיה כשר אפילו כשהוא בנוי כבית קבע.

הלימוד נובע מכך שהביטוי "שבעת ימים" הוא בעצם ייתור, ולכן למדו חז"ל שהוא בא להרחיב את גדר בניית הסוכה. כך אומר רבי יהודה (כג.): "חג הסוכת תעשה לך שבעת ימים, סוכה הראויה לשבעה שמה סוכה, שאינה ראויה לשבעה לא שמה סוכה". רבי יהודה הבין מהביטוי "שבעת ימים", שהסוכה צריכה לעמוד לפחות שבעה ימים, אך אם היא תהיה דירת קבע ותעמוד יותר משבעה ימים אין בכך פסול.

רבה הבין אחרת את הביטוי "שבעת ימים". וכך מסביר רש"י את הפסוק "בסכת תשבו שבעת ימים" אליבא דרבא (ב.): "סוכה של שבעה ימים ותו לא, דהיינו עראי ודיה במחיצות קלות". ולשון הר"ן: "שב בדירת עראי, דמשמע סוכה של שבעה ותו לא", וכן דעת עוד ראשונים.

רבה פירש את הביטוי "שבעת ימים" בצורה מצומצמת יותר. לדעתו הסוכה צריכה להתאים דווקא לשבעה ימים, אך לא בפועל ממש אלא רק באפשרות של ארעיות.

נוכח את זה שה"חפצא" צריך להיות ארעי מהגמרא (כג: שאומרת: "ר"ע סבר סוכה דירת עראי בעינן, וכיון דיכולה לעמוד ברוח מצויה דיבשה - כשרה". משמע שמספיק שהמחיצות יגנו מפני רוח מצויה בלבד. וכן נפסק להלכה (שו"ע תרכח, ב). את הארעיות של הסכך אפשר לראות בברייתא (כב:): "סכך המעובה כמין בית, אעפ"י שאין הכוכבים נראין מתוכה כשרה...". משמע שבדיעבד הסכך כשר, אך לכתחילה הסכך צריך להיות קל.

הדברים נראים יותר בבהירות בלשונו של הרמב"ם (סוכה פ"ה ה"ה): "דרך הסיכוך להיות קל, כדי שיראו ממנו הכוכבים הגדולים". עפ"י הרמב"ם לכתחילה לא יניח יותר מידי סכך, אך אם "היתה מעובה כמין בית אע"פ שאין הכוכבים נראין מתוכה כשרה" - משמע שכשרה רק בדיעבד, בגלל ריבוי הסכך (וכן נפסק בשו"ע תרלא, ג). התוספות החמירו בחיוב הארעיות של הסכך (ב. ד"ה כל), ואמרו: "נהי דלא חיישינן בדפנות, אי עביד להו קבע, מ"מ בסככה שעיקר הסוכה ע"ש הסכך לא מתכשרה, עד דעביד לה עראי". א"כ, ברור לדעת התוספות, שהסכך חייב להיות עראי (התוספות כנראה סוברים שיש דרגת קביעות יותר גדולה בסכך מ"מעובה כמין בית", שהרי אינם יכולים לחלוק על הברייתא שהובאה לעיל, שאמרה ש"מעובה כמין בית כשרה").

לגבי הדפנות, אין חיוב שיהיו ארעיות, אך מהגבלת הגובה של הדפנות ל-כ"א אמה שנאמרה במשנה שהבאנו משמע שחייבת להיות לפחות אפשרות לבנות את הדפנות בצורה ארעית.

הגדרת ה"גברא" במצות הסוכה

הקביעות מתייחסת לאדם היושב בסוכה - ל"גברא". הדינים החלים על ה"גברא", מטרתם להפוך את הישיבה בסוכה למגורי קבע בסוכה. לדוגמא: שיאכל את סעודותיו בסוכה, וישן בסוכה וכו'. הקביעות מוסבת גם על כל האביזרים הנזקקים לצורך ישיבה בדירה, כגון: מטות, כלים, כלי אוכל וכדו'.

החיוב לקביעות של הישיבה בסוכה מוזכר בברייתא שהבאנו לעיל (כח:): "תי"ר תשבו - כעין תדורו, מכאן אמרו: כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי. היו לו כלים נאים מעלן לסוכה, מצעות נאות מעלן לסוכה, אוכל ושותה ומטייל בסוכה ומשן בסוכה". וכך נפסק להלכה ברמב"ם (סוכה פ"ו ה"ה), ובשו"ע (תרלט, א).

שבילי נהר דעה

בעל "שבילי הלקטי" מביא תשובה בשם רב האי גאון, וזו לשון התשובה³:
"וששאלתם מהו למעבד סוכה האידנא בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. כך ראינו, שאינו חייב למעבד סוכה האידנא אלא בביתה בדירתיה היכא דאכיל ושתי וגני, שדירתו שם כל השנה, ... אבל בני העיר, לסמוך על סוכה שבבית הכנסת לצאת בה ידי חובה - אינם יוצאים, אלא בסוכה של כל אחד בביתו". משמע מכאן, שאפשר לצאת ידי חובת מצות הסוכה רק כשאפשר לדור בסוכה בצורה קבועה.
רש"י (כו. ד"ה כעין תדורו) מסביר את סיבת הפטור של שומרי גנות מסוכה, משום שכדי לקיים את מצוות הסוכה חייב האדם "להניח דירתו, ולדור כאן בסוכה עם מטותיו וכלי תשמישו ומצעותיו, וזה (השומר) - אינו יכול להביאן שם, מפני הטורח". משמע מרש"י שללא קביעות של הישיבה וכל אביזריה בסוכה, א"א לקיים את מצוות הסוכה. וכן משמע מלשון הברייתא (שנפסקה להלכה): "היו לו כלים נאים מעלן לסוכה וכו'", שצריך להעביר לסוכה את כל האביזרים הנזקקים לצורך ישיבה בסוכה.

ניתן להוכיח מכמה הלכות בהלכות סוכה את חיוב הקביעות של הישיבה בסוכה: הגמ' (כו. אומרת ש"אוכלין אכילת עראי חוץ לסוכה". ומסביר הר"ן (יא. בדפי הרי"ף): "ידכל כי האי גוונא - לא חשיבא (קבע), ולא הוא כעין תדורו", ולכן אכילת עראי לא חייבת סוכה. וכן נפסק להלכה בשו"ע (תרלט, ב), שרק "תבשיל מחמשת מינים אם קובע עליו סעודה חשיב קבע, וצריך סוכה". מכאן משמע שהחיוב של ה"גברא" במצות הסוכה קיים רק בדברים שיש בהם קביעות.

הגמ' באותו דף אומרת: "אין ישנים (אפילו) שינת עראי חוץ לסוכה, מאי טעמא? אמר רב אשי: גזירה שמא יירדם (לשינת קבע) ... רבא אמר: (שהסיבה לאיסור היא ש) אין קבע לשינה". וקשה, הרי לכאורה כאן מדובר על מעשה עראי, א"כ מדוע הוא אסור להעשות מחוץ לסוכה? וצ"ל שלדעת רב אשי מותר מדין תורה לישון שינת עראי מחוץ לסוכה, והאיסור הוא גזירת חכמים. וכן משמע מלשונו שאמר "גזירה שמא יירדם". לדעת רבא הסיבה לאיסור היא, כי לפעמים שינה שנראית כארעית היא באמת שינת קבע, ולכן אסורה מחוץ לסוכה אפילו שינת עראי, כי היא בעצם שנת קבע. וכך פירש רש"י: "שפעמים שאינו אלא מנמנס מעט, ודיו בכך, והלכך זוהי שנתו".

הגמרא (כח:): אומרת: "ומשנן בסוכה. איני? והאמר רבא: מקרא ומתנא (ומשנה) במטלתא (בסוכה), ותנוי בר ממטלתא (ושינון מחוץ לסוכה)". ומסביר רבינו חננאל את החילוק בין מקרא ומשנה לשינון, ש"לעיוני בסברא דצריך קבע - בסוכה, אבל תנויי לארהוטי לישנא דגמרא (שהם השינון שהוא לימוד עראי) - בר ממטלתא".

³ התשובה הנ"ל מצוטטת מספר "מאורי המועדים".

השו"ע (תרלט, ד) מפרש את הגמרא הנ"ל בצורה הפוכה. שדווקא את העיון בסברא אפשר לעשות מחוץ לסוכה. מאידך הוא פסק להלכה את הברייתא המפורשת שאמרה ש"כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי". ואכן, השו"ע מסביר את הסיבה לכך שהלימוד בסברא שהוא קבע יכול להיות מחוץ לסוכה, בכך שבלמוד העיון בסברא צריך "שתהא דעתו מיושבת עליו", אך אם בפועל דעתו היתה מיושבת עליו גם בסוכה, אכן היה צריך ללמוד גם את לימוד העיון בסוכה.

מקור נוסף לדבר נמצא בחכם צבי (מובא בשע"ת תרמ, ג), שאומר שדין "תשבו - כעין תדורו" "לא קאי אלא על אופן הישיבה (ה"גברא") באיזה עניין תהיה, ועל זה נאמר שתהיה כעין דירה". ז"א שה"תשבו" - הקביעות, לדעת ה"חכם צבי", מתייחס רק ל"גברא", כמו שאמרנו.

הבהרנו א"כ את שני היסודות במצוות הסוכה:

- א. ה"חפצא" העראי - שמטרתו להגן מפני השמש והרוח.
- ב. ה"גברא" ואבזרו - שמטרתם ליצור קביעות בישיבה בסוכה⁴.

סוגי קביעות בסוכה

הגמרא (ז): מביאה מימרא של אביי שמונה מספר תנאים שסוברים ש"סוכה דירת קבע בעינן". צריך לברר לאיזו קביעות התכוון אביי בדבריו, כי לפי דברינו, גם מפסוקים מפורשים משמע שהסוכה חייבת להיות עראי. נצטט את הגמ': "רבי ורבי יאשיה ורבי יהודה ורבי שמעון ורבן גמליאל ובית שמאי ורבי אליעזר ואחרים, כולו ס"ל סוכה דירת קבע בעינן". הר"ף אומר על הגמרא הנ"ל, ש"קיי"ל כל כה"ג (שמובאת רשימה של חכמים בעלי אותה דעה לגבי ענין מסוים) שיטה היא, ולית הלכתא כחד מינייהו, (אבל) הכא איכא תרתי מינייהו דהילכתא נינהו", והם: רבי אליעזר ובית שמאי. על עצם הגמרא הנ"ל ישנן מספר קושיות: הרי הר"ף הגדיר את המושג "שיטה" כרשימה של חכמים שאין הלכה כמותם, א"כ למה אצלנו החלכה נפסקת כמו תנאים מה"שיטה"? למה נפסקת ההלכה כבית שמאי? ישנה סתירה פנימית ברי"ף. שמצד אחד פוסק בדף (ב.) ש"דירת עראי בעינן", וכאן הוא פוסק כתנאים שסוברים "דירת קבע בעינן"! התוספות (ד"ה כולהו) כתבו: "על כרחך אין שוין (כל התנאים מה"שיטה"), דהא רבי בעי די אמות (כשטח מינימלי לסוכה), ולב"ש סגי בכדי ראשו ורובו ושלחנו". עולה מדברי התוספות שיש בתוך ה"שיטה" מחלוקות בין התנאים שונים. אנו ננסה למצוא את הקביעות עליה דברו התנאים השונים, ונעמת אותה עם העראיות שדרשה הגמרא (ב.).

⁴ ע"ד הדרש אפשר להקביל את הדברים למצב המיוחד של עמ"י במדבר. כי מחד, עמ"י היה נודד ועראי בדרך לארץ ישראל, ומאידך, הסוכות במדבר היו בית הקבע של העם במדבר.

שבילי נהר דעה

הגמרא אומרת שרבי סבר שסוכה הינה דירת קבע: "דתניא רבי אומר כל סוכה שאין בה ד' אמות על ד' אמות - פסולה". ומתוך שרבי לא הסתפק בסוכה בגודל של ראשו ורובו, כב"ה (ג.), משמע לגמרא שהוא סובר "דירת קבע בעינן". הגמרא אומרת שרבי אליעזר סובר שסוכה הינה דירת קבע "דתנן העושה סוכתו כמין צריף ... רבי אליעזר פוסל לפי שאין לה גג, וחכמים מכשירים". ומתוך שר"א לא הכשיר סוכה שעשויה כמין צריף, משמע לגמרא שהוא סובר "דירת קבע בעינן". הגמרא אומרת שאחרים סוברים שסוכה הינה דירת קבע "דתניא אחרים אומרים סוכה העשויה כמין שובך פסולה, לפי שאין לה זווית". ומתוך שאחרים מצריכים זוויות בסוכה משמע לגמרא שסוכה "דירת קבע בעינן". הגמרא מנמקת את דברי רבי בכך, שסוכה שהינה קטנה מדי על ד' פסולה, כי היא "לא חזי לדירה".

המאירי (ד"ה העושה) מסביר איך נפסקה דעת ר"א להלכה, למרות שפסקנו ש"דירת עראי בעינן", וז"ל: "אע"פ ש(סברא) זו (של ר"א) נמשכת אחרי דעת המזיק דירת קבע, וכבר פסקנו דירת עראי בעינן, הרי אין זה (הצריף) דירה כלל אפי" לעראי".

דבר דומה אומר הריטב"א (ד"ה ר"א): "ומאן דפסיל (סוכה העשויה כמין צריף) סבר שיפועי אהלים לאו כאוהל עראי דמו, ולהכי פסילי לסוכה, דבעינן דירת עראי מיהת".

התנאים שהובאו לעיל טענו שיש דרגה פחות קבועה אפילו מעראי, ואותה הם דרשו כדי שיהיה על המבנה שם סוכה, לכן אפשר לפסוק כר"א, ומצד שני לפסוק ש"סוכה דירת עראי".

הגמרא אומרת שרבי יאשיה סבר ש"סוכה דירת קבע בעינן", כי הוא אומר שגם צילם של הדפנות צריך להיות מרובה מחמתם, בנוסף לכך שצל צריך להיות מרובה מחמתו ("ושחמתה מרובה מצילתה פסולה ... רבי יאשיה אומר אף מחמת דפנות").

הגמרא אומרת שר"ש סבר ש"דירת קבע בעינן": "דתניא ב' (דפנות) כהלכתן וגי אפילו טפח, ור"ש אומר: ג' כהלכתן, ודי אפילו טפח". ומכיוון שר"ש מצריך דופן רביעית, משמע שהוא סובר "דירת קבע בעינן".

הקביעות, אותה דורשים ר"ש ורבי יאשיה, אינה מתייחסת לחוק המחיצות ("החפצא") שטענו שהם עראיים, אלא למטרת המחיצות.

לר"ש מטרת המחיצות היא להגן מפני הגשם כמו שמנמק רב מתנא את ר"ש: "טעמיה דר"ש מהכא: "וסוכה תהיה לצל יומם מחורב, ולמחסה מזרם וממטר", ומסביר רש"י (ד"ה למחסה): "בלא ארבע מחיצות לאו מחסה מזרם הוא, שהרוח משיב את הזרם דרך הדופן הפרוץ". אי"כ, הדופן הרביעית נדרשת כדי להשיג את מטרת הדפנות, ז"א, להגן מהגשם (להלכה), מטרת הדפנות היא להגן מפני רוח מצויה - שו"ע תרכז, ג).

לרבי יאשיה אין הבדל בין הדפנות לסכך, והדינים שישנם לגבי הסכך קיימים באותו אופן לגבי הדפנות, כמו שמסביר אב"י את טעמו של רבי יאשיה: "וסכות על

הארון את הפרוכת, פרוכת - מחיצה היא, וקא קרייה רחמנא סככה, אלמא, מחיצה כסכך בעינן. לכן גם רבי יאשיה לא דורש שהסוכה תהיה "דירת קבע" ב"חפצא" שלה, ז"א שתהיה בעלת דפנות חזקות, אלא רק שהדינים שחלים לגבי הסכך יחולו לגבי הדפנות.

הגמרא אומרת שרבן גמליאל סובר שדירת קבע בעינן, כי הוא אומר (כג.) ש"העושה סוכתו בראש הספינה" - הסוכה פסולה, כי סוכה "שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה דים לאו כלום היא". לכאורה, רבן גמליאל מצריך קביעות גם למחיצות הסוכה, שיעמדו ב"רוח מצויה דים". אך הירו' מסביר שרבן גמליאל לא אמר שכל סוכה צריכה לעמוד ב"רוח מצויה דים", אלא רק סוכה שבנויה בספינה בעת ההפלגה בים. וז"ל: "שאם בנתונה (הספינה) בארץ דברי הכל מותרת (אם היא עומדת ברוח מצויה דיבשה)". משמע שהחומרה היא רק כשהסוכה בים. הגמרא אומרת שב"ש סוברים ש"דירת קבע בעינן", מפני שהם חולקים על ב"ה, ומחייבים שהסוכה "תהא מחזקת ראשו ורובו ושלחנו" (לב"ה - ראשו ורובו בלבד). הקביעות שדורשים ב"ש אינה קשורה כלל ל"חפצא" אלא ל"גברא", לכן לא קשה על כך שה"חפצא" צריך להיות עראי.

לסיכום, ברשימת התנאים שהביא אביי ראינו כל מיני סוגים ודרגות של קביעות: ב"חפצא", ב"גברא", מצד מטרת הדפנות ומצד "לא חזי לדירה". אך אף אחד לא חולק על כך שבסוכה ישנה לפחות ארעיות כלשהיא.

דעת המרדכי לגבי סוכה שא"א לישון בה

אחרי שהתעסקנו בסוכה מבחינה הלכתית-עיונית ב"חפצא" וב"גברא", נבדוק איך היסודות הללו מתחברים במורכבות של המציאות המעשית. ישנן נקודות התנגשות בין הגדרת ה"חפצא" להגדרת ה"גברא". לדוגמא, הסכך, שהוא חלק מה"חפצא" של הסוכה, שבהגדרתו הוא עראי לא מגן מפני הגשם, והגשם שחודר לסוכה מפריע לאדם, ז"א ל"גברא", לשבת בסוכה. המשנה (כח:) מתייחסת למצב שהצגנו, וז"ל: "ירדו גשמים, מאימתי מותר לפנות? משתסרח המקפה", ומסביר רש"י (ד"ה משתסרח): "משתתקלקל המקפה, כל תבשיל קפוי לא רך ולא עב קרוי מקפה". משמע מכאן שברגע שיש הפרעה לקיום הישיבה בסוכה, בגלל שה"חפצא" העראי של הסוכה לא מאפשר ישיבה מכובדת בסוכה, יש פטור זמני מהישיבה בסוכה. כך נפסק בשו"ע (תרלט, ז), והרמ"א אף מדגיש את הדברים ביתר חריפות, ואומר: "וכל הפטור מהסוכה, ואינו יוצא משם, אינו מקבל עליו שכר, ואינו אלא הדיוטות".

⁵ בירושלמי החליפו בין רבן גמליאל של הבבלי לרבי אלעזר בן עזריה, אך הדעות נשארו כמקודם.

שבילי נהר דעה

המרדכי (סיי תשמ) הביא בשם רבי אליעזר ממיץ (הרמ"א הביאו להלכה בתרמ, ב), שהפטור של מצטער מהשיבה בסוכה הוא "דווקא כשעשה סוכתו מתחילה במקום הראוי לאכול ולשתות ולישון בה ונולד לו הצער אח"כ, אבל עשה מתחלה במקום הראוי להצטער באכילתו או בשתייתו או בשינה, כגון שירא מגנבים ומליסטים לא מבעיא דלא מיפטר בה ... לא יצא ידי חובה כלל, דהא "כעין דירה" בעינן, כיון שאין יכול לעשות בה כל צרכיו - אכילה ושתייה ושינה בלא צער, מתחילה לא היא סוכה כיון דלצעוריה קיימא".

מדברי המרדכי משמע, שאם א"א לבצע בסוכה אחת מהפעולות הבסיסיות המתבצעות בדירה בדרך כלל, כגון אכילה, הסוכה פסולה אפילו לשאר דברים כגון שינה ושתייה.

על דברי המרדכי מקשים מדבריו בסיי תשמא, שאומר: "... וגם מסקינן בשמעתין, שאסור לישן חוץ לסוכה. אכן סומכין העולם על דבר זה שיראים מן הצנה, והוי כחולה שאין בו סכנה כמו מצטער דפטור מן הסוכה" (הרמ"א פסק גם פה את דבריו להלכה, תרלט, ב). וקשה כיצד המרדכי אמר בסיי תשמא, שאפשר לא לישון בסוכה, הרי בסיי תשמ אמר המרדכי, שסוכה שא"א לישון בה "לא היא סוכה" כלל?

על דברי הרמ"א: "ומה שנוהגין להקל עכשיו בשינה, שאין ישנים בסוכה רק המדקדקין במצוות", כותב הטי"ז (תרלט, סק"ט): "קשה א"כ גם על האכילה לא יצא ... כמ"ש המרדכי הביאו הרמ"א בסיי תרמ: ואם עשה מתחילה במקום שמצטער באכילה או בשתייה או בשינה או שא"א לעשות לו אחד מהם בסכה מחמת דמתירא מליסטים או גנבים כשהוא בסוכה אינו יוצא באותה סוכה כלל...".

הגר"א בביאורו מנמק את דברי הרמ"א בסימן תרמ, ומסביר את המקור לפסול לגמרי סוכה, שא"א לאכול בה, ואומר: "כמו שאינו מחזקת ראשו ורובו ושולחנו, ופחותה מעשרה, והוצין יורדים לתוך עשרה, ואינה יכולה לקבל כרים וכסתות וכיוצא בהן". הגר"א מדמה סוכה שא"א לדור בה מחמת "ליסטים וגנבים" המפחידים את האדם היושב בסוכה ("הגברא"), לסוכה שא"א לדור בה מפני שהזרדים מהסכך יורדים לתוך ה"י טפחים של הסוכה, שזהו מקרה שה"חפצא" של הסוכה נמוך מדי, וסוכה זו היא "דירה סרוחה" (ד). למרות שבשני המקרים מקור הבעיה הינו שונה, במקרה הראשון הבעיה היא מצד ה"גברא", ובמקרה השני הבעיה היא מצד ה"חפצא", הגר"א משווה את שני המקרים בגלל שהתוצאה היא שווה - א"א אפשר לשבת בסוכה, לכן סוכה שמפחידים לשבת בה מפני "הגנבים והליסטים" פסולה.

אך בסימן תשמא המרדכי מתיר לא לישון בסוכה כשיש צינה בסוכה, מפני שהסוכה ראויה לדירה, אך תנאי מזג האוויר לא מאפשרים לדור בה, כמו שהמשנה פטרה את האדם מלשבת בסוכה כשיש גשם בחוץ, אך הסוכה לא תפסל לגמרי, אלא רק האדם יהיה פטור מן הסוכה עד תום הצינה ששוררת בלילה (כאן שני הפסולים הם מצד ה"חפצא" שהוא בהגדרתו בנין עראי, שאינו צריך להגן מפני צינה גדולה או גשם, אלא רק מפני "רוח מצויה" או מפני השמש).

החכם צבי חולק על המרדכי, שאומר: "שאם עשה סוכה בתחילה במקום הראוי להצטער בשינה לא יצא ידי"ח כלל אפילו באכילה", וז"ל: "אינו נראה לי כלל, דתשבו - כעין תדורו, לא קאי אלא על אופן הישיבה (ה"גברא") באיזה עניין תהיה, ועי"ז נאמר שתהא כעין דירה". החכם צבי בעצם אומר שבגלל שהבעיה של "גנבים וליסטים" היא בעיה של ה"גברא", שהאדם מפחד לשבת בסוכה, בעיה זו לא פוסלת את הסוכה, אלא נותנת פטור זמני ממצות הסוכה, לכן סוכה שא"א לישון בה בגלל הפחד מ"גנבים וליסטים" הסוכה כשרה, אבל פטורים מלישון בה. המרדכי, לעומת זאת, פוסל סוכה כזו, מפני שלדעתו סוכה כזו "לא הויה דירה", והיא פסולה כמו סוכה שאין בה "טפחים".

ראינו שתי גישות לגבי סוכה שא"א לדור בה בצורה של קבע בגלל הפחד מליסטים:
א. המרדכי שפוסל סוכה זו, מפני שהיא אינה דירה.
ב. החכם צבי שמכשיר דירה זו מפני שפחד הוא בעיה ב"גברא", שלא פוסלת את הסוכה, אלא נותנת פטור זמני מהישיבה בסוכה.

ה"חפצא" וה"גברא" בפרקים א-ב במסכת סוכה

ה"חפצא" וה"גברא" שעליהם דברנו הם בעצם הנושאים של פרקים א-ב במסכת. פ"א עוסק ב"חפצא" של הסוכה, ז"א בפסולים הקשורים לדפנות ולסכך. המשנה המדברת על "סוכה על גבי סוכה" היא דוגמא של משנה העוסקת בבעיות של הסכך. המשנה המדברת על "המשלשל דפנות מלמטה למעלה" היא דוגמא של משנה העוסקת בבעיות של הדפנות.

פ"ב עוסק בחיובים של ה"גברא", חיובים של האדם היושב בסוכה, לדוגמא: "העושה סוכתו ... בראש האילן או על גבי גמל", שבסוכות כגון אלו ישנה בעיה לשבת בהן ביו"ט, או "מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית", שבמצב כזה ישנה חסרון ב"אביזריהו" של הישיבה, שאינם נמצאים בסוכה. קשה על דברינו ממ"ב בפ"ב, שלכאורה עוסקת ב"חפצא" של הסוכה, וז"ל: "הסומך סוכתו בכרעי המטה - כשרה, רבי יהודה אומר: אם אינה יכולה לעמוד בפני עצמה - פסולה". צריך לברר מה עושה משנה, העוסקת בדפנות הסוכה באמצע פ"ב שעוסק בישיבה בסוכה:

לברור העניין נביא את המחלוקת בגמרא (כא): בדעת רבי יהודה שפוסל את הסוכה, אם אינה יכולה לעמוד בפני עצמה, בין רבי זירא לרבי אבא בר ממל. אחד אומר שהטעם לפסול הוא: "מפני שאין לה קבע". השני אומר שהטעם לפסול הוא: "מפני שמעמידה בדבר המקבל טומאה".

בירושלמי מובאת על משנתנו מחלוקת אמוראים, שצריכה להיות זהה למחלוקת שמובאת אצלנו מכמה סיבות:

- א. בגלל השמות הדומים: רבי אבא בר ממל בבבלי, ורבי בא בירושלמי.
- ב. בגלל הנושאים השווים בשני המקורות.
- ג. הטעם: "מפני שמעמידה בדבר המקבל טומאה" חוזר בשני המקורות.

שבילי נהר דעה

ד. בשני המקורות מדובר על אמוראים ארצישראלים. למרות הדמיון הרב בין שני המחלוקות, לכאורה, יש ביניהם הבדל עצום: אצלנו בדעה הראשונה נאמר, שטעמו של רבי יהודה הוא: "מפני שאין לה קבע", אך בירושלמי נאמר שטעמו של רבי יהודה הוא: "משום שאין ממעי המטה לסכך י" טפחים".

עפ"י דברינו הפער בין הירושלמי והבבלי לא יהיה קיים, כי ה"קבע" עליו דברו בבבלי, הוא הקביעות של ה"גברא" - של האדם היושב בסוכה, וא"א לשבת בסוכה אם אין בה י" טפחים.

יוצא ששני הטעמים לרבי יהודה עפ"י דברינו שווים. הטעם של "מפני שאין לה קבע" ב"גברא", והטעם של "משום שאין ממעי המטה לסכך י" טפחים" הוא בגלל שבאופן כזה ל"גברא" א"א לשבת בסוכה.⁶

אחרי שהסברנו את הגמרא מובן גם למה המשנה הנ"ל מובאת בפרקנו, כי היא עוסקת ב"גברא" ולא ב"חפצא".

ממשיכה המשנה ואומרת: "סוכה המדובבלת, ושצלתה מרובה מחמתה - כשרה". גם המשך המשנה עוסק ב"חפצא" - בסכך. וגם כאן קשה: למה המשנה בפ"ב מדברת על ה"חפצא" של הסוכה?

הגמרא (כב:) שואלת: "ושצילתה מרובה מחמתה - כשרה, הא כי הדדי - פסולה?! והא תנן באידך פרקין: ושחמתה מרובה מצילתה - פסולה, הא כי הדדי - פסולה!", ומתרצת הגמ': "לא קשיא: כאן מלמעלה, כאן מלמטה". (פירש"י: "הא דדייקין כי הדדי פסולה - למעלה קאי, שיש בין קנה לקנה כמלא קנה אפילו מצומצם פסולה, לפי שחמת האוויר נראית הארץ רחבה הרבה מן הצל של סכך. והא דדייקין כי הדדי כשרה - נקט שיעוריה מלמטה, שחמה וצל שווין בידוע שהקנים רחבים מן האוויר"). הגמרא בעצם מחלקת את החילוק שהבאנו. כאן בפ"ב "מלמטה", המשנה מתעניינת בנקודת המבט של היושב בסוכה - ה"גברא", שרוצה לדעת האם הסוכה כשרה, כשלי ראייתו במבט "מלמטה" בישיבתו בסוכה, המצב הוא חצי סכך וחצי חמה. וכאן בפ"א מתעניינת המשנה באדם שבונה סוכה, כשלי ראייתו במבט "מלמעלה", המצב הוא שחצי סכך וחצי חמה, ורוצה לדעת האם הסוכה כשרה. עפ"י הגמרא מובן למה המשנה מובאת בפרקנו, כי היא מתייחסת לנקודת המבט של ה"גברא" - האדם היושב בסוכה.

המשנה ממשיכה - סוכה "המעובה כמין בית, אע"פ שאין הכוכבים נראין מתוכה כשרה". גם כאן, אם נדייק, המשנה מדגישה את הבעיה בסכך מנקודת המבט של היושב בסוכה, כמו שמדגישה המשנה "שאיין הכוכבין נראין מתוכה", הכוכבים לא נראים לאדם היושב בסוכה.

⁶ בירושלמי הנ"ל ישנו דבר מדהים בגירסה במשנה בירושלמי. שבמקום לגרוס - "הסומך סוכתו בכרעי המטה", כתוב: "הסומך סוכתו לכרעי המטה", דבר שמשנה את משמעות המשנה ממקרה של סוכה שדפנותיה נתמכות במטה, לסוכה שעומדת ע"י מטה.

ראינו שבעצם כבר בעריכת המשנה חלקו את מצות הסוכה לשני חלקים: פ"א ה"חפצא", ופ"ב ה"גברא"⁷.

סיכום

בדברינו הראינו את החילוק היסודי בסוכה בין ה"חפצא" - הדפנות והסכך, ל"גברא" - האדם היושב בסוכה, מכל מיני היבטים. ישנה גם משמעות הלכתית גדולה ליסודות הללו ולבהירות שלהם, לצורך הבנת הלכות סוכה באופן כללי, ולצורך הפרדה בין שני התחומים השונים בסוכה.

⁷ עיקרי הדברים בסעיף זה מקורם בשיעור של הרב נחום ברנסון שליט"א.